

לידה

מאת יהודה ליבס

אלהים, כידוע, ברא את האדם בצלמו, ולפי הקבלה באלהות מצויים שורשיה של ההוויה האנושית. בספר החשוב שלפנינו ניצבת הלידה כראשית הוויה זו וכמאורע המכונן, בכל משמעות המלה, גם בחיי הנוולד, כלומר בחיי כל אדם, וכן בחיי היולדים, ובמיוחד אצל האם, והמחברת מבקשת לעמוד על משמעותה לפי דעות המקובלים. מן התיאורים של העולמות העליונים, כגון מהמוחין והעיבורים של קבלת האר"י, מסיקה היא מסקנות מעמיקות בתחומי הפיזיולוגיה, הפסיכולוגיה, ואף בתחומי הסוציולוגיה, התרבות והמגדר.

רות קרא-איונוב קניאל, שבספרה הקודם, קדושות וקדשות, חקרה את מיתוס לידת המשיח, עוברת כאן אפוא מן הפרט אל הכלל ומעמיקה בחקר משמעות הלידה בכלל, במחשבת ישראל (בראש וראשונה בספרות הקבלה) ובמחשבתה שלה. זכות והנאה היו לי ללמוד אתה סוגיות מסוימות בנושאים אלה, ולפי בקשתה אוסיף גם משהו משלי לנושא הנידון, מקום הלידה בחיי האשה לפי הקבלה.

אָרוֹס הוא שיא ההוויה והפעילות האנושית, כך גם בדת, ובמיוחד לפי פירושה הקבלי. שיאו של הארוס הוא רגע הזיווג, זכר ונקבה. כך בעיקר לפי תודעת הזכר, אך לנקבה צפוי עוד שיא מעבר לשיא הזיווג, הוא הלידה. הבדל זה בין השקפות שני המינים מתבטא בבהירות בדברים הבאים: 'ויאמר לה אלקנה אישה חנה למה תבכי ולמה לא תאכלי ולמה ירע לבבך הלוא אנכי טוב לך מעשרה בנים'.¹ אך חנה אינה מתנחמת, ושואלת לה בן. ודוק: חנה אינה מבקשת בן זה לעצמה, שהרי היא משאילה אותו לה, ונמצא שלא ביקשה אלא על עצם הלידה. וכאשר נענית תפילתה, ודווקא כאשר נפרדת היא מבנה ומניחה אותו במשכן, נושאת היא תודה וברכה ותפילה מרוממת, אשר ממנה למדו חז"ל הלכות תפילה.²

כיוצא בכך שומעים אנו גם מפי אמנו רחל, שכמו שאר נשי המקרא לא התגעגעה אלא לפרי בטן, ובעקרותה התריסה בפני בעלה 'הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי'.³ אך יעקב, הקשוב פחות לצורך זה, חרה אפו באשתו, ברחל. אין לקבל אפוא את הדעה, הנשמעת לעתים, שבהשקפתן על לידת בנים כעל

¹ ש"א א 8.

² בבלי, ברכות לא ע"א-ע"ב.

³ ברי ל 1.

פסגת ההצלחה הנשית, הפנימו נשי המקרא את השיח הגברי. דעה זו היא בעיני השתקה של הקול הנשי האותנטי היחיד הרווח במקרא, והמרתו בתקינות פוליטית מודרנית, שנכפית על הנשים המקראיות בניגוד להוויתן.

ההשקפה הקבלית על הלידה מובעת בבהירות בפי המקובל האיטלקי הגדול, איש המאה השש עשרה והשבע עשרה, ר' מנחם עזריה מפאנו. התיאור הקבלי שבכתביו הוא פיתוח של ההשקפה המקראית הנזכרת על הלידה כאידיאל נשי, שמבקש לעמוד על המנגנון שביסוד אותה השקפה, כלומר על ההבדל הבסיסי שבין טבע הנשים לטבע הגברי. דברי ר' מנחם עזריה אינם קלים להבנה, ואביאם כאן, בתוספת פיסוק ופתיחת קיצורים ועם פירוש מפורט בהערות:

אמנם האשה צריכה לבנים ביותר, שהם חוטרי לידה,⁴ כדבריהם ז"ל.⁵ ועל ידם תהא חביבה על בעלה, כאמרם 'אין אשה אלא לבנים'.⁶ וכתוב 'בעלך בניך'⁷ כי טפות הזרע שהבנים נוצרים מהן הן רובעות אותה תמיד כל ימי העבור ומוציאות שלמותה מן הכח אל הפועל, ועם זה הבנים המה משלימים התכלית בה בלי ספק, לפי שאין בה שלמות עצמה כמו האדם.⁸ כי על כן אמרו שדעתה קלה⁹ ומבקשת השלמתה על ידם, כרחל שאמרה 'הבה לי בנים'¹⁰ אף על גב דלא מיפקדא.¹¹ ובהצטרף אליה דעת האב ודעת הבנים ודעת נותן הצורות,¹² כמו שאנו עתידים לבאר שכולם מתוארים בפקידה,¹³ יצדק מאד אמרם ז"ל על פסוק 'ויבן את הצלע'¹⁴ שנתן בינה באשה יותר מן האיש.¹⁵ וידוע שהבינה אוצר הדעת היא¹⁶ כמו

⁴ = מקלות לידה, לפי דברי חז"ל שבהערה הבאה. ואולי נרמזת כאן גם השימוש המטפורי במלה 'חוטרי' במשמעות נצר ובן; כמו שכתוב: 'ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפירה' (יש' יא 1).
⁵ כראיה לצורך האשה בבנים מסתמך כאן המקובל על בקשת האשה, הנחשבת מוצדקת לפי תלמוד בבלי, כתובות סד ע"א: 'בעינא חוטרא לידא', שתרגומו: מבקשת אני מקל ליד. ופירש זאת רש"י: 'רוצה אני שיהא לי בן שיחזיק בידי בקנותי ואשען עליו וביום מותי יקברני'.
⁶ בבלי, תענית לא ע"א. אומנם זו רק אחת הדעות הנשמעות שם, אך היא מתאימה לדעת המשנה.
⁷ יש' סב 5. מכאן לומדים שהבנים הנולדים בועלים את אמם, כמו בן זוגה.
⁸ שלא כמו הגבר, השלם כשהוא לעצמו, האשה מקבלת שלמותה באמצעות לידת הבנים, ולידתם היא זיווג מעולה יותר מזיווג הטיפות בימי העיבור.
⁹ לפי 'נשים דעתן קלה עליהן', בבלי, שבת לג ע"ב. בקבלת האר"י מפורשת אמרה זו על מוח הדעת, האחראי על הזיווג, שחלק ממנו חסר באשה. ראה עץ חיים, שער מח פרק ב.
¹⁰ בר' ל 1.
¹¹ = אף על פי שאינה מצוית. מצוות פרייה ורבייה חלה על האיש בלבד ולא על האשה. ראה בבלי, יבמות סד ע"ב. רחל דרשה אפוא בנים לא כדי לקיים מצוה, אלא כדי להשלים את עצמה. לענין שלמות הנקבה שאינה תלויה במצוות, חוזר המחבר גם בסוף הקטע דלהלן.
¹² הוא האל.
¹³ 'פקידה' כמו בפסוק 'וה' פקד את שרה' (פסוק זה הוא נקודת המוצא של ספר זה, 'מאמר אם כל חי'). ענין הפקידה, ושלושת הפוקדים ('ראשים'), שהם האל והבעל והבנים, מוסבר אכן בהמשך ספר זה, 'מאמר אם כל חי' ח"ב פרק י.
¹⁴ בר' ב 22.
¹⁵ בבלי, נדה מה ע"ב: "'ויבן ה' [אלהים] את הצלע" מלמד שנתן הקדוש ברוך הוא בינה יתירה באשה יותר מבאיש'. וזאת, לדעת המקובל, מפני שלוש הדעות המושפעות בה, שמהן מורכת 'בינה', כפי שהוא מפרש בהמשך.
¹⁶ בדפוס הראשון נוספה כאן מלה: אמו. ונראה כשיבוש המרכיב סימבוליקה קבלית עם דעת הרמב"ם.

שפירש הרמב"ם באבות סוף פרק ג'.¹⁷ וקושיית¹⁸ נחלת אבות¹⁹ בטלה מעקרא, כי במדות²⁰ האנושיות התנא מדבר לא באלקיות²¹ לפי פשוטן של דברים²².²³

דברים אלה על הלידה מובאים בספרו של ר' מנחם עזריה באמצע דיון במיתוס מיעוט הירח שבתלמוד, המייצג את מיעוט המין הנקבי בכלל. מיתוס זה מפרש כאן ר' מנחם עזריה באופן מקורי ביותר: לפי פירושו, בראשית בריאתם לא היו החמה והלבנה שווים בגודלם אלא רק נפרדים ובלתי תלויים זה בזה. הלבנה לא נתמעטה, וקטרוגה לא היה אלא ריב אוהבים נחמד ('קטטה רגיגה'), הנובע מן ההבדל היסודי שבין המינים. בדבריה לא ביקשה הלבנה (או האשה) להתנשא על השמש בעלה (כפי שעולה מפשט דברי התלמוד), אלא להיות עמו בזיווג מתמיד, אף שבמצב זה כשלעצמו היא שרויה בנחיתות לעומת בעלה, נחיתות שתתקוקן עם הולדת הבנים. את פירוש 'הקטרוג' כבקשת זיווג מצרף ר' מנחם עזריה מיד כהמשך לקטע הקודם, באומרו:

אף כאן²⁴ בהצטרף אצל הירח²⁵ דעת עליון נותן הצורות²⁶ ודעת הבנים ישראל²⁷ בונה ודאי כדרשינן מיתורא דקרא,²⁸ שהם במצנתו רואים הליכות השמש ומונין לה לירח²⁹ באמנה אתו,³⁰ הנה בזה בלי ספק חבה

¹⁷ בפירושו לפרקי אבות, פרק ג משנה כ, מאריך הרמב"ם בפירוש 'פילוסופי' קשה (לפי עדות עצמו) ללשון המשנה 'אם אין בינה אין דעת אם אין דעת אין בינה', והעולה מדבריו שהמושכל כשהוא לעצמו הוא 'בינה', והדעת הוא השכל הקונה אותו (כך מפרש גם 'יד יהודה' בפירושו על 'מאמר אם כל חי' כאן), או, לפי פירוש ר' יצחק אברבנאל הנרמז להלן, הדעת היא המושכל והבינה היא השכל.

¹⁸ כך בנוסח עשרה מאמרות דפוס לבוב תרי"ח, קנז ע"ב. ובדפוסים אחרים 'וקשית' (נוסח שאפשרי גם הוא לפי מבטא המלה ביידיש).

¹⁹ הכוונה לקושייתו של דון יצחק אברבנאל בספרו נחלת אבות, שהוא פירוש על פרקי אבות ועל פירושו של הרמב"ם. אברבנאל תוהה על דברי הרמב"ם המפרש את הבינה והדעת על השכל והמושכל, וטוען 'כי אם הזכיר השכל ומושכל היה לו לזכור גם כן המשכיל'.

²⁰ בדפוסים: במדת. ותיקנתי.

²¹ בפירוש 'יד יהודה' מפורש משפט זה היטב: 'שאם היו דברי התנא באלקיות [כלומר במצב 'האובייקטיבי', מנקודת ראות אלהית] היתה קושיה זו ודאי קושיה, אבל כיון שאין התנא מדבר אלא מאנושיות בלבד, אין ראוי לומר שאם אין משכיל אין שכל ומושכל. כי גם בהעדר מין [אפשר גם כך, אך אולי צריך להיות: 'מין'] האדם משכיל, מכל מקום נשארו השכל ומושכל בנפרדים, והיינו במלאכים'.

²² רמז לכך, שבנוסף לפשט טמונה בדברי חז"ל אלה גם משמעות קבלית.

²³ מנחם עזריה מפאנו, עשרה מאמרות, 'מאמר אם כל חי' ח"א, פרק י. פרנקפורט דמיין תנ"ח (עם פירוש 'יד יהודה' לר' יהודה ליב בן שמעון), דף ז ע"ב – ח ע"א. נוסח זה עדיף על נוסח הדפוס הראשון, ויניציאה שנ"ז, דף מט ע"א-ע"ב.

²⁴ בעניין מיעוט הירח, שר' מנחם עזריה החל לעסוק בו בפרק קודם בספר ('מאמר אם כל חי' ח"א פרק ה).

²⁵ כינוי לשכינה, לפי הקבלה, המכונה כאן כנראה, שלא כרגיל בקבלה, גם 'בינה'.

²⁶ הוא הספירה האלהית הזכרית.

²⁷ נשמות ישראל הן, לפי הקבלה, בני השכינה.

²⁸ = כפי שאנחנו דורשים מלשון היתר שבפסוק. כוונתו לבלבלי, ברכות סד ע"א: 'אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר "וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך" [יש' נד 13], אל תקרי בניך אלא בוניך'. דרשה זו בנויה לדעת המחבר על לשון היתר שבפסוק, שבו נזכרה פעמים התיבה 'בניך'. 'בנים' ו'בונים' קשורים גם לכינוי 'בינה', שהוא כאן כינויה של השכינה.

²⁹ ישראל הם בנים ובונים נאמנים לשכינה, היא הירח. נאמנותם קשורה לכך שהם מונים ומחשבים את לוח השנה לפי הירח, שלא כאומות העולם, וזאת אף על פי שהליכתה של השמש קבועה יותר וניתנת לחישוב. ראה בבלי, ראש השנה כ"ה ע"א.

³⁰ = בנאמנות כלפיה, ולפי אסתר ב 20.

יתרה נודעת לה.³¹ ואמנם היו הככבים מהדרים ממשלת הלילה³² עד שיצדק אמרנו שהמאורות שניהם גדולים מתחלת יצירתם,³³ השמש ברוב בנין והירח ברוב מנין.³⁴ והנה בשתוף הנהגותיהם בשווי³⁵ גמור יושג התכלית בבריאה³⁶ כמו שיבא.

אכן קטרגה הירח לפני הקב"ה במאמר³⁷ שיש בו בקשת השלום ורדיפת האהבה, לפיכך קראוהו חכמים קטרוג³⁸ מלה מורכבת שמשמעה קטטת³⁹ החמדה או קשר⁴⁰ החמדה, כדמתרגמינן⁴¹ 'נחמד למראה' 'מרגג למחזי'.⁴² ו'אמרה אי אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד', כך היא שנויה בפרק אלו טרפות.⁴³ ופירושה כי לא די להשלמת החפץ אל הטוב והמטיב שיהיו שניהם קיימים באיש⁴⁴ וכל אחד יספיק שלמותו לעצמו ובלתי מטיב לזולתו. ומזה הצד תחמוד הירח התחברה לשמש בדרך אישות,⁴⁵ דהיינו שתוף ההנהגה בהסכמת חלקיה,⁴⁶ כדי שיועילו שניהם לזולתם.⁴⁷ והיתה תשוקתה לחבור מתמיד בהשואה גמורה,⁴⁸ בהיות האורה של מעלה מתפשטת לפנייהם בלי הפסק כיד המלך.⁴⁹ ואף על פי שיהיה השמש שליט לבדו על ממשלת היום,⁵⁰ ובו יצא אדם לפעלו ולעבודתו⁵¹ במצות הנהגות

³¹ לפי פרקי אבות פרק ג משנה יד: 'חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. חבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום'. 'מקום' הוא בקבלה כינוי לשכינה. ואולי צריך להיות כאן 'להם' במקום 'לה'.

³² את פירושו של משפט זה מבקש אני להבהיר להלן בסוף דברי.

³³ לפי הלשון 'המאורות הגדולים' שבפסוק דלעיל. מכאן נובע, בספרות חז"ל ובקבלה, המיתוס המסועף על מיעוט הירח, שאליו יחזור בפסקה הבאה.

³⁴ הלשון 'על רוב בניין ועל רוב מניין', מצוי בבבלי, מועד קטן ה ע"ב. וכאן נדרש על גודל בניינה של השמש ועל מניין לוח השנה שלפי הירח.

³⁵ כך בדפוס ראשון. ובדפוסים מאוחרים: בשו"י.

³⁶ בדפוס ראשון: בבריאתם.

³⁷ לא ברור אם במלה 'מאמר' מתכוון הוא לסיפור מיתוס מיעוט הירח בתלמוד, או לדבריה של הלבנה.

³⁸ השורש 'קטרג' אומנם אינו מופיע, עד כמה שיכולתי לראות, בנוסחי מיתוס מיעוט הירח בספרות חז"ל

(הנוסח שם איננו 'קטרגה' אלא 'אמרה ירח לפני הקב"ה'). אך 'קטרוג הלבנה' הוא כינוי רגיל למיתוס זה בספרות ימי הביניים (ראה למשל בפירוש התורה לר' מנחם ציוני על בר' א 16: "'יהי מארות" הוא סוד קטרוג הלבנה'. וראה בתוספות על ראש השנה ח ע"א: 'שהיתה הלבנה נזופה על ידי שקטרגה').

³⁹ 'קט' בראשית המלה 'קטרוג' מפורש מלשון 'קטטה'.

⁴⁰ 'קטר' (המצויה בראש המלה 'קטרוג') היא הצורה הארמית של הפועל 'קשר'.

⁴¹ = כפי שאנו מתרגמים, הכוונה לתרגום אונקלוס דלהלן.

⁴² 'מרגג למחזי' הוא תרגום אונקלוס של הצירוף 'נחמד למראה' בבר' ב 9. ומכאן שהשרש 'רגג' פירושו 'חמד'.

⁴³ בבלי חולין ס ע"ב (בתוך הפרק המתחיל במלים 'אלו טרפות'). לשון הציטוט אינה לגמרי מדויקת.

⁴⁴ כלומר באופן אינדיבידואלי.

⁴⁵ 'אישות' פירושו זיווג איש ואשה.

⁴⁶ כלומר, בחיבור מתואם של אברי הזכר והנקבה.

⁴⁷ דומה שהכוונה להולדה. מזיווג הספירות תפארת ומלכות (הם השמש והירח) נולדות נשמות בני האדם.

⁴⁸ כלומר, בקצב אחיד, בלי עליות ומורדות.

⁴⁹ לפי אסתר א 7. וכאן המלך הוא השמש, שאורו קבוע, ולא כאור הלבנה הנחסרת ומתמלאת.

⁵⁰ לפי בר' א 16.

⁵¹ לפי תה' קד 23.

בו,⁵² הנה בהיות הירח על ממשלת הלילה⁵³ לכשרון המעשה⁵⁴ שזמן הלילה גרמא אליו,⁵⁵ דלא איברי אלא לגרסא,⁵⁶ וכל כיוצא בו יחשב לירח יקר וגדולה,⁵⁷ שבזה תהיה עולה עמו ואינה יורדת⁵⁸ ממעלתו.⁵⁹

שלא כבמקורות מיתוס זה, לדעת ר' מנחם עזריה מפאנו הכינוי 'גדולים' שבהם כינה הפסוק את שני המאורות, אינו מורה על שוויון שנהג פעם בגודלם של הזכר והנקבה אלא על פירוד שהיה ביניהם. כך אפשר ללמוד מדברי המחבר במקום קודם בספרו: 'כי בזמן שאיש ואשה אינם מולידים אין לאחד מהם מעלה על חברו בהשלמת התכלית הכולל, ומזה הצד נקראו המאורות שניהם "גדולים" בתחילת יצירתם'.⁶⁰

בהמשך למשפט זה מביא המחבר שם ראייה לפירושו מזוהר שיר השירים. מאמר הזוהר המובא אכן מתנגד לפירוש 'גדולים' כמציין שוויון בגודל, אך עם זאת דומני שמשמעות דברי הזוהר הפוכה מפירושו של ר' מנחם עזריה כאן, כי לדעת הזוהר המלה 'גדולים' מרמזת על הזיווג המתמיד שהיה קיים בתחילה בין השמש והירח (הם הזכר והנקבה האלהיים), אך לדעת ר' מנחם עזריה זיווג זה הוא דווקא החידוש שפעלה הלבנה 'בקטרוגה'. וזה לשונו של ר' מנחם עזריה בהמשך דבריו שם:

כמו שאמרו בזוהר שיר השירים דהו נהורין דבוקים כחדא והו בשקולא חדא לאתקרי תרוייהו גדולים לאו דהות סיהרא רב ועילאה אלא דבכל זמנא דסיהרא כשמשא ברזא חדא בגיניה⁶¹ אתקרי איהו [צ"ל איהו] בהדיה גדולים.

ובתרגום לעברית:

⁵² הכוונה למצוות עשה שהזמן גרמן, שהם שייכות לזכר (השמש וספירת תפארת), והנשים (הירח וספירת מלכות) פטורות מהן.

⁵³ לפי בר' א 16.

⁵⁴ לפי קהלת ד 4.

⁵⁵ כלומר, במה שנוגע למעשים שמתאים לעשותם דווקא בלילה, מעשים שאינם מצוות גמורות, כגון גרסת הלימוד.

⁵⁶ לפי בבלי, עירובין סה ע"א: 'לא איברי סיהרא [נוסח אחר שבכתבי יד: ליליא] אלא לגרסא'. כלומר לא נברא הירח (ולפי הנוסח האחר: הלילה) אלא כדי לחזור לאורו (או: בו) על הלימוד.

⁵⁷ לפי אסתר ו 3.

⁵⁸ לפי בבלי, כתובות מח ע"א, לעניין אשה ובעלה. ומשמעו כאן: הירח תהיה מתעלה עד מדרגת השמש ונשארת במעלה זו.

⁵⁹ 'מאמר אם כל חי' ח"א, פרקים י-יא, דף ח ע"א – ט ע"ב.

⁶⁰ 'מאמר אם כל חי' ח"א פרק ה, ד ע"א.

⁶¹ בדפוס לבוב תרי"ח של ספר עשרה מאמרות (דף קנג ע"ב): 'בגינה'.

שהיו המאורות דבוקים יחד, והיו במשקל אחד, לקרוא לשניהם 'גדולים'.
לא שהייתה הירח גדולה ועליונה, אלא שבכל זמן שהירח כמו השמש
בסוד אחד, בגללו [יש] לקרוא לה אתו 'גדולים'.
(את 'איהו' שבסוף המובאה תיקנתי ל'איהי' גם לפי העניין וגם לפי נוסח הזוהר
הנדפס, שזה לשונו:

תרין נהורין הוו ברזא חדא דביקים כחדא והוו בשיקולא חדא לאתקרי
תרוייהו גדולים כמא דאוקימנא לאו דהות סיהרא בקדמייתא רב ועילאה
אלא דבכל זימנא דסיהרא קיימת בשמשא ברזא חדא בגיניה בר⁶² איהי
אתקריא בהדי גדולים⁶³).⁶⁴

מלשון מאמר זוהרי זה מסיק ר' מנחם עזריה, באחד הפרקים הבאים, מסקנה
מפתיעה ביותר, בהשוואה לפשט המיתוס התלמודי בנוגע ללבנה המורדת
ולעונש המיעוט שהוטל עליה. לדעתו של ר' מנחם עזריה הלבנה לא ביקשה
לשלוט על השמש אלא דווקא להימעט באופן יחסי אליו! כאומר: 'ומאמר שיר
השירים מהזוהר שזכרנו למעלה מוכח, שהירח עצמה פיה פתחה בחכמה⁶⁵
לשאלו ההקטנה הזאת'.⁶⁶

בקשת הירח עניינה אפוא מיעוט לעומת השמש בעת זיווג אתו, כדי שלא
תישאר לעצמה, בלתי תלויה בזולתה. אך גם פיצוי ניתן לה ללבנה על מיעוט
זה, והם הכוכבים, שנוספו לה אחרי המיעוט. דומה שכך לומד ר' מנחם עזריה
מלשון הכתוב, שמזכיר את הכוכבים בסוף הפסוק הנדרש על מיעוט הירח:
'ויעש אלהים את שני המארת הגדלים את המאור הגדל לממשלת היום ואת
המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים' (בר' א 16). את דעתו זו מביע ר'
מנחם עזריה בפרק קודם בספר זה: 'החסרון הוא על דרך מיעוט הירח שעם
רבוי צבאיה הפיס דעתה'.⁶⁷ 'צבאיה' של הירח הם צבאות השמים, כלומר
הכוכבים.

לעניין זה רומז גם המשפט מתוך הקטע הארוך שהובא לעיל: 'ואמנם היו
הכוכבים מהדרים ממשלת הלילה', 'מהדרים' פירושו גם מיפים וגם מחזירים.
הכוכבים מיפים אפוא את הלבנה ומחזירים על כנה את ממשלתה, 'ממשלת

⁶² לפי נגילה ונשמחה בר' (שה"ש א 4, פסוק שהתפרש בזוהר קודם לכן בסמוך). המלה 'בר' חסרה בדפוסים
מאחרים של זוהר חדש, כגון במהדורת מרגליות דלהלן.

⁶³ כלומר נקראת עם גדולים, עם עשר הספירות, כזנב לאריות (לפי פרקי אבות ד, טו), כפי שהזוהר מבאר
בהמשך. ובמהדורת מרגליות: אתקריאת בהדיה גדולים, כלומר: היא נקראת אתו 'גדולים'.

⁶⁴ זוהר חדש, שאלוניקי שנ"ז (דפוס ראשון), כב ע"א (שיר השירים). ובמהדורת מרגליות המצויה, ע טור ד –
עא טור א.

⁶⁵ לפי משלי לא 26, מפסוקי 'אשת חיל' המפורשים בקבלה תדיר על השכינה.

⁶⁶ 'מאמר אם כל חי' ח"א פרק יד, יא ע"א. הגיון הדברים מפותח קודם לכן בפרק יג.

⁶⁷ 'מאמר אם כל חי' ח"א פרק ה, ד ע"א.

הלילה', למעין שוויון עם ממשלת השמש. דעת לנבון נקל, שהכוכבים לירח הם כבנים לאשה בשר ודם. הבנים מקנים אפוא לאמם, לדעת המקובל, פיצוי על נחיתותה לעומת בעלה, והם מיפים ומהדרים אותה ומחזירים את שיווי המשקל בין הזכר לנקבה. אין תימה, אם כך, שלידת בנים היא שהיתה שאיפת אמותינו.